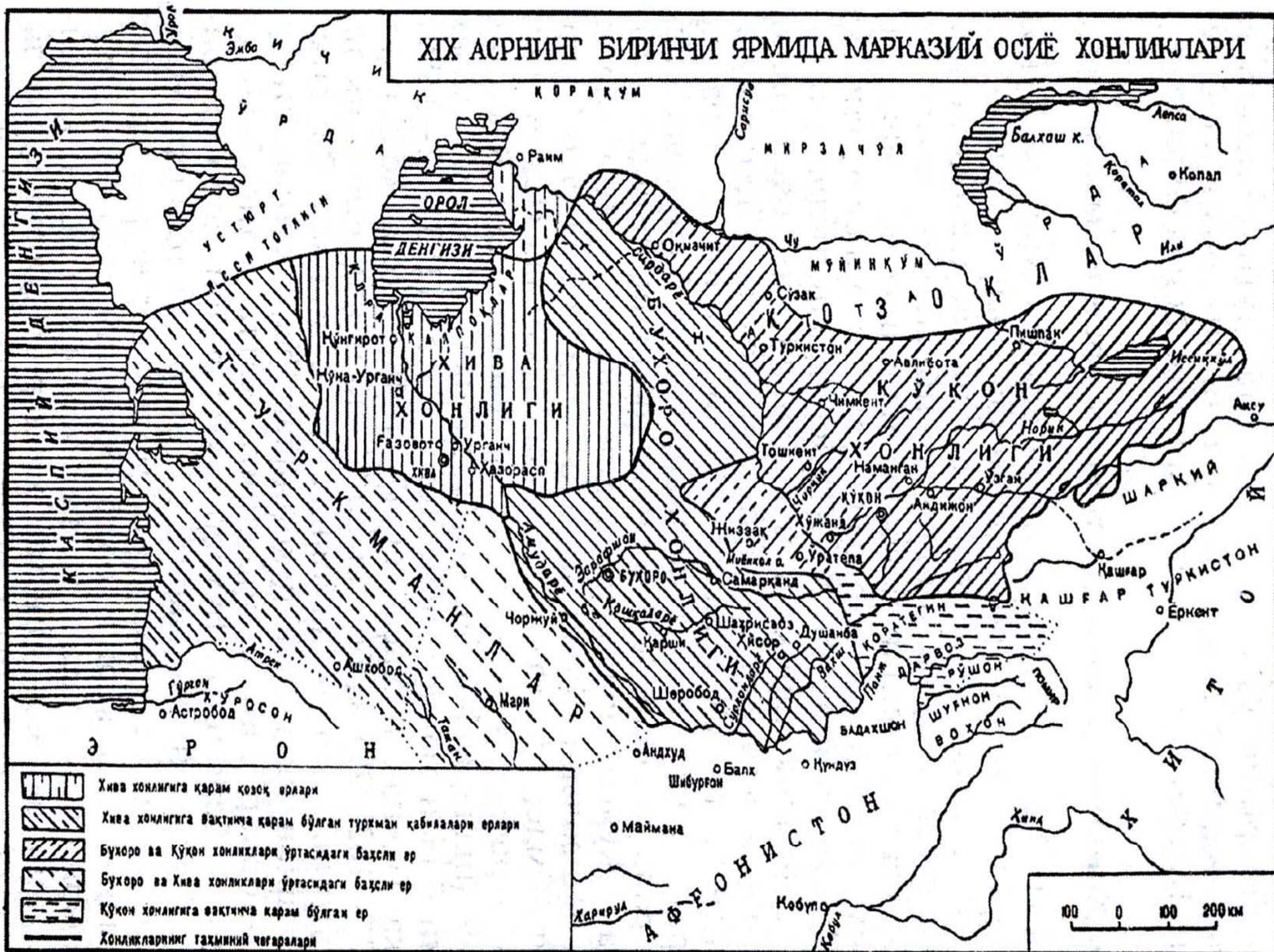

9-мавзу: Ўзбек хонликларининг Россия империяси томонидан босиб олиниши. Мустамлакачилик зулмига қарши миллий-озодлик ҳаракати. Жадидчилик.

Режа:

- 1. Ўрта Осиё хонликларига подшо Россиясининг ҳужуми. Қўқон хонлигининг тугатилиши.*
- 2. Подшо Россиясининг Туркистон ўлкасидаги мустамлакачилик сиёсати ва унинг оқибатлари.*
- 3. Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги XIX аср сўнги чораги ва XX аср бошларида.*
- 4. Подшо Россияси мустамлакачилигига қарши ўлкада озодлик кураши. Жадидчилик ҳаракати.*

ХІХ АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИДА МАРКАЗИЙ ОСИЁ ХОНЛИКЛАРИ

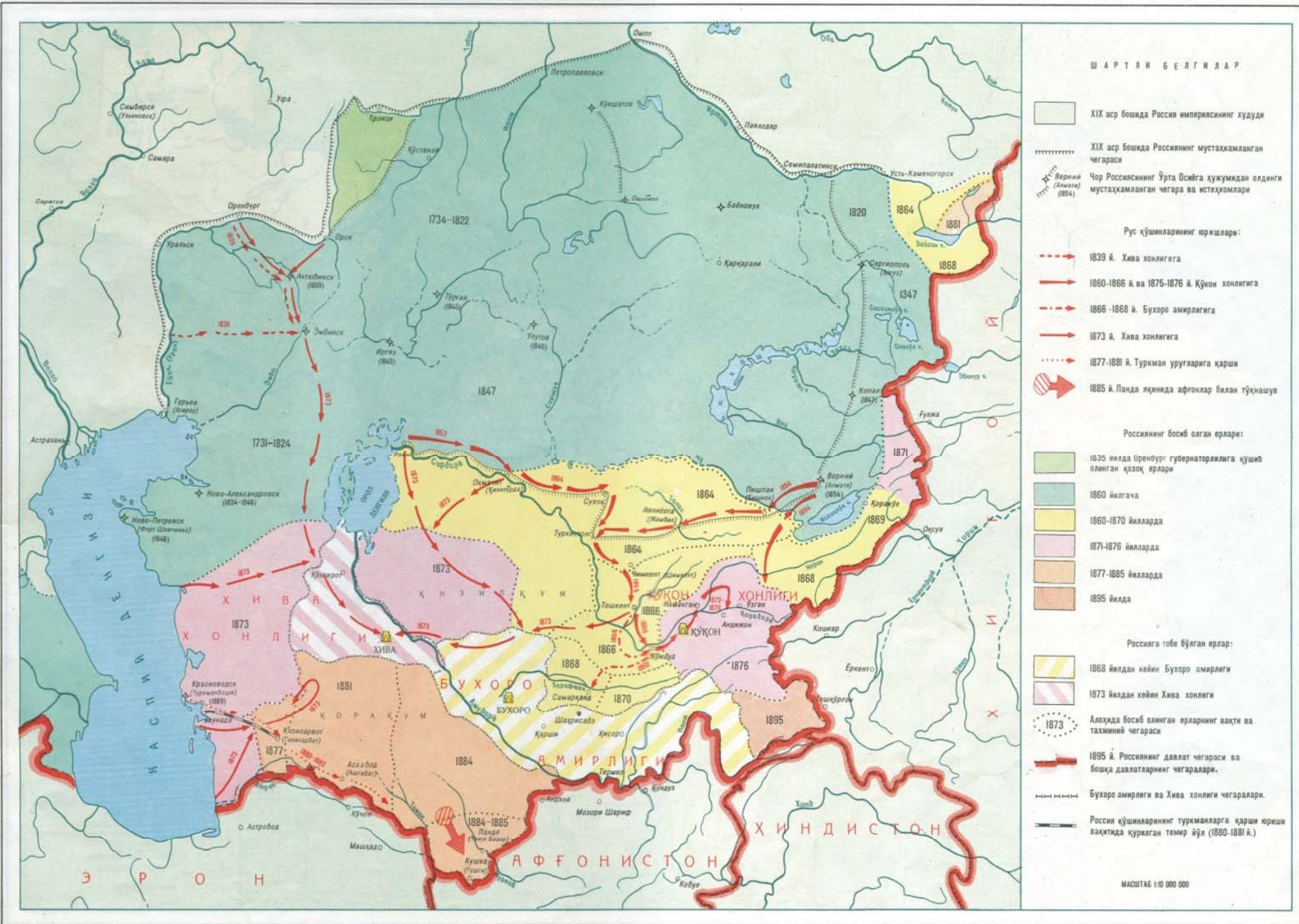

Чор Россиясининг Туркистонни босиб олиши

- ▶ 1717 йилда Пётр I нинг топшириғига биноан Бекович-Черкасский бошчилигида Ўрта Осиёга ҳарбий экспедиция уюштирилди.
- ▶ Генерал Перовский 1853 йил июл ойида Оқмачит қалъасига ҳужум қилди ва уни эгаллади;
- ▶ рус қўшинлари 1860-1864 йилларда Пишпак, Тўқмоқ, Авлиё ота, Туркистон, Чимкент шаҳарлари ва улар атрофидаги қишлоқларни босиб олди;
- ▶ 1865 йил Тошкент босиб олинди;
- ▶ 1865-1866 йилларда рус қўшинлари Қўқон хони ва Бухоро амири ўртасида ҳамиша қўлдан-қўлга ўтиб турган Хўжанд, Ўратепа, Жиззах шаҳарларини қаттиқ жанглардан кейин эгаллади;

- ▶ 1868 йили Чўпонота ва Зирабулоқ эгалланди;
- ▶ 1868 йилда Бухоро амирлиги, 1875 йилда Қўқон хонлиги чор ҳукуматига қарам давлатга айланиб қолди;
- ▶ Қўқон хонлигига ва Бухоро амирлигига тегишли бўлган ерларнинг катта қисми Россия тасарруфига ўтказилди;
- ▶ Хива хонлигига руслар қаттиқ тайёргарликлардан кейин 1873 йилда ҳужум қилдилар ва голиб келдилар;
- ▶ Хива хони Муҳаммад Раҳимхон Феруз (1864-1910) Гандимиён шартномасига асосан 2.000.000 сўмлик товон тўлаш мажбуриятини олди ҳамда Амударёнинг ўнг қирғоғидаги ерлар Россия ихтиёрига ўтди;
- ▶ 1867 йилда Туркистон генерал – губернаторлиги ташкил этилиб, ўлка тўла равишда ҳарбийлар қўлига ўтди ва ўлкани бошқариш катта ваколатларга эга бўлган Туркистон генерал – губернаторлигига топширилди. Туркистон генерал-губернатори лавозимига генерал фон Кауфман тайинланди.

Ўрта Осиёнинг Россия томонидан босиб олиниши

ШАРТЛИ БЕЛГИЛАР

- XIX аср бошида Россия империясининг ҳудуди
- XIX аср бошида Россиянинг мустақамланган чегараси
- Чор Россиянинг Ўрта Осиёга ҳужумидан олдинги мустақамланган чегара ва истеҳкомлари
- Рус қўшинларининг юришлари:
- 1839 й. Хива хонлигига
- 1860-1866 й. ва 1875-1876 й. Қўқон хонлигига
- 1866-1868 й. Бухоро амирлигига
- 1873 й. Хива хонлигига
- 1877-1881 й. Туркман уруғларига қарши
- 1885 й. Панда экинчида афғонлар билан тўқнашув
- Россиянинг босиб олган ерлари:
- 1839 йилда Оренбург губернаторлигига қўшиб олинган қозоқ ерлари
- 1860 йилгача
- 1860-1870 йилларда
- 1871-1876 йилларда
- 1877-1885 йилларда
- 1895 йилда
- Россияга тобе бўлган ерлар:
- 1868 йилдан кейин Бухоро амирлиги
- 1873 йилдан кейин Хива хонлиги
- 1873 й. Алоҳида босиб олинган ерларнинг вақти ва тахминий чегараси
- 1895 й. Россиянинг давлат чегараси ва бошқа давлатларнинг чегаралари.
- Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги чегаралари.
- Россия қўшинларининг туркманларга қарши юриши вақтида қурилган темир йўли (1880-1881 й.)

МАСШТАБ 1:10 000 000

Туркистон генерал – губернаторлиги вилоятлари ва уездлари

Сирдарё вилояти:

Тошкент, Авлиёота, Казалинск, Перовск, Чимкент, Амударё бўлими

Фарғона вилояти:

Маргилон, Андижон, Қўқон, Наманган, Ўш уездлари

Самарқанд вилояти:

Жиззах, Хўжанд, Самарқанд уездлари

Еттисув вилояти:

Верний, Жаркент, Копал, Лепсин, Пишпак, Пржевальск уездлари

Каспийорти вилояти:

Ашхобод, Красноводск, Мангишлоқ, Марв ва Тажсан уездлари

Туркистон генерал – губернаторлигининг бошқарув тизими

Генерал-губернатор

Вилоятларни ҳарбий губернаторлар бошқарган, улар подшо
тарафидан тайинланган

Уезд бошқаруви

Волост (бўлис)

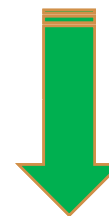
Участка

Ўрта Осиёнинг Россия подшолиги томонидан хом ашё

Базасига айлантирилган

- ▶ Россия губернияларидаги саноат корхоналарини мунтазам равишда хом-ашё билан таъминлаб турувчи темир йўллари қурилди;
- ▶ Шу мақсадда 1881-1886 йилларда Михайловский кўрфазидан Чоржўйгача Каспийорти темир йўли қурилди;
- ▶ 1888 йилда бу йўл узайтирилиб, Самарқандга етказилди. 1906 йилда Тошкент – Оренбург темир йўли ишга туширилди. 1912 йилда Фарғона водийси ҳам Россия билан темир йўл орқали боғланди;
- ▶ Россиядан Туркистонга турли фирма ва биржалар кириб кела бошлади ва улар Туркистоннинг иқтисодий ҳаётида жадаллик билан ўз таъсирини кучайтириб борди. Улар ўлкадан хом-ашё олиб кетиш, Россиядан саноат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари олиб келиб сотиш билан чекланмай, суғориладиган ерларни сотиб олиб пахта экишни кенгайтirdилар;

- ▶ Россия саноатида пахта толасига бўлган эҳтиёжнинг ортиб бориши ва ерларда етиштириладиган пахтанинг сифатига эътиборни кучайтирди. Шу мақсадда ўлка ерларида пахтанинг Америка навларини етиштиришни йўлга қўйиш бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб борувчи станциялар ташкил этилди;
- ▶ Россия учун Туркистондан кўпроқ фойда кўриш мақсадида ўлканинг ўзида хом-ашёга дастлабки ишлов берувчи корхоналар ташкил этишга киришилди;
- ▶ Рақобат натижасида хунармандчиликнинг кўплаб соҳалари инқирозга юз тутди, хонавайрон бўлган хунармандлар ҳам ерсиз деҳқонлар сингари ишсизлар сафини тўлдириб борди;
- ▶ Мустамлакачилик сиёсатининг асосий йўналишларидан бири Туркистон ўлкасини руслаштиришдан иборат бўлди. Подшо ҳукумати кўп минглаб ерсиз деҳқонларни, ишсизларни мустамлака Туркистонга кўчириб келтириши бу мақсадга эришишда катта ўрин тутди.

Туркистон генерал-губернаторининг ваколатлари

- ▶ Туркистон генерал-губернатори ўз қўлида ҳарбий ва фуқаро ҳокимиятини бирлаштирган;
- ▶ Бир вақтнинг ўзида у *Подшо ноиб*, *ҳарбий округ қўшинлари қўмондони*, *Еттисув казак қўшинлари қўмондони*, *бош мишаб*, *бош прокурор* вазифаларини ҳам ўтаган;
- ▶ Унга Бухоро амири ва Хива хони ҳам бўйсунган;
- ▶ Генерал-губернатор амир фаолиятини *Россия император сиёсий агентлиги орқали* (1885-1917), Хива хонини эса *Амударё бўлими* (1873—1918) бошлиғи орқали назорат қилган;

- ▶ 1882—1884 йилларда Туркистон ўлкасидаги бошқарувни атрофлича тафтиш қилган *Марказ вакили* — императорнинг махфий маслаҳатчиси генерал-губернатор Ф.Гирс Россиядаги губернаторлардан фарқли ўлароқ, *Туркистонда мустабид ҳоким* — ярим подшо бўлгани, империя қонунчилигига мутлақ риоя қилмай, ўзича қонунлар чиқаргани ва ўзбошимча ҳукмдор бўлганини эътироф қилган эди;
- ▶ Кауфманнинг ташаббуси билан тузилган *генерал-губернаторлик Кенгаши* ҳам бутун империяда ўхшаши йўқ ташкилот эди;
- ▶ 1886 йилда император Александр III (1881—1894) тасдиқлаган "*Туркистон ўлкасини бошқариш ҳақидаги Низом*" бўйича Кенгаш Россиядаги губернатор муассасаси сифатида белгиланган бўлса ҳам, аслида у катта ваколатга, ҳал қилувчи кучга эга ташкилот эди;
- ▶ *Ҳарбий губернатор, суд палатаси раиси, прокурор, округ штаби бошлиғи, генерал-губернатор ёрдамчиси* аъзоларидан иборат бўлган генерал-губернаторлик Кенгаши ўлка бошқарувининг энг долзарб масалаларини ҳал қилган.

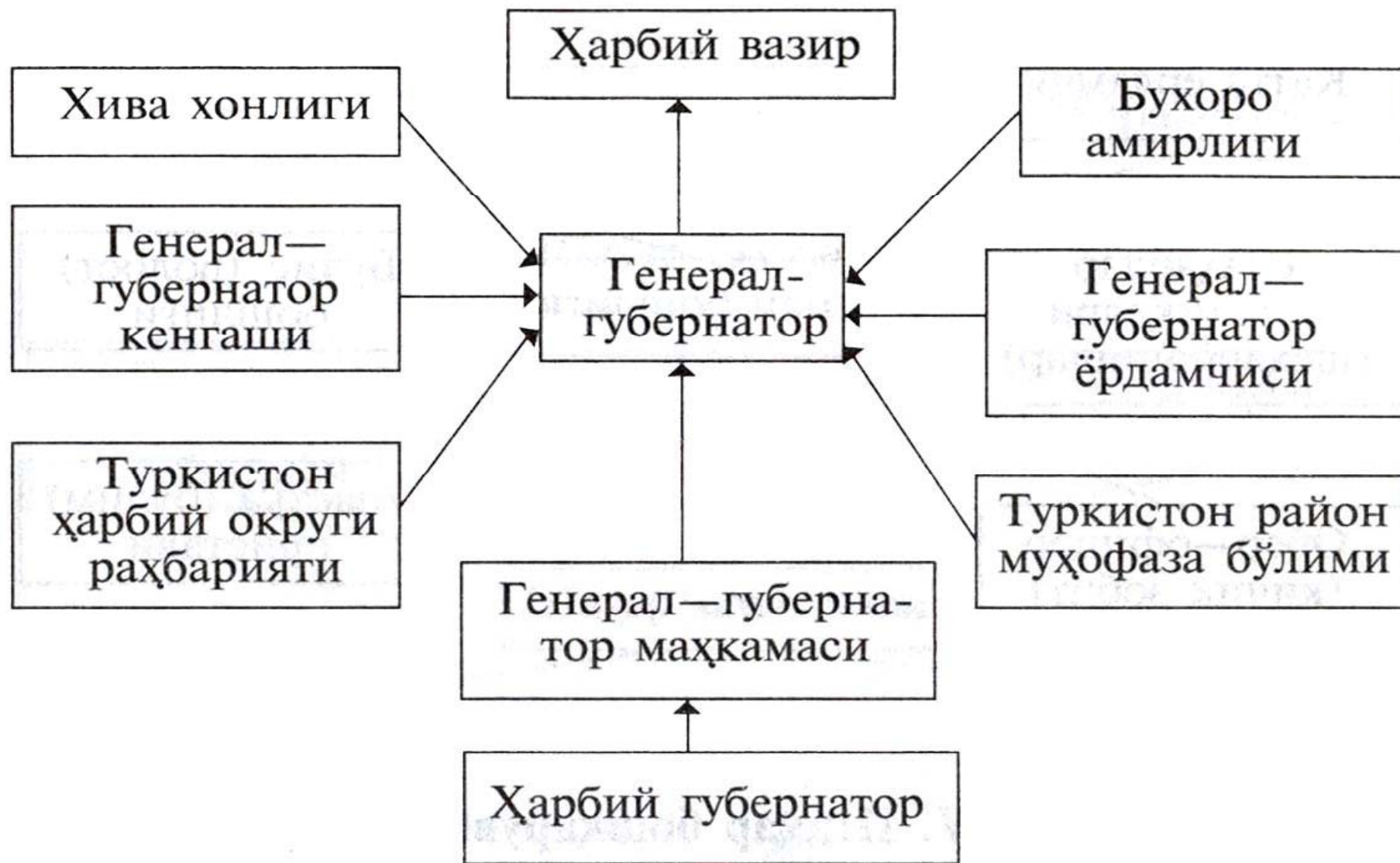
Генерал-губернаторлик Кенгаши

Чоризм истибдодига қарши Туркистон халқларининг миллий-озодлик кураши

- ▶ 1878 йили *Мингтепада* чоризмнинг сиёсий ва иқтисодий зулмига қарши Етимхон бошчилигида ғалаён кўтарилди;
- ▶ 1882 йилнинг бошларида Наманган аҳолиси маъмурларга қарши бош кўтарди. 1882 йил Ўшда 200 нафар камбағаллар маъмурлар ўзбошимчилигига қарши чиқдилар. Ҳаракат ҳарбий куч билан бостирилди;
- ▶ 1883 йили кўзғолончилар кураш усулларини ўзгартириб, бойлар ва волость ҳокимларининг кўрғонларига ўт қўйдилар. Шу йилларда кўзғолон бирин-кетин вилоятнинг барча уездларига ёйилди;
- ▶ 1892 йилда Тошкентда вабо исёни номи билан халқ озодлик ҳаракатлари бўлиб ўтди;
- ▶ 1892 йилда Тошкентда вабо исёни номи билан халқ озодлик ҳаракатлари бўлиб ўтди;
- ▶ 1898 йилда Андижонда Дукчи Эшон кўзғолони бўлиб ўтди;
- ▶ Умуман аҳолининг қашшоқлашуви, ишсизликнинг ўсиши, миллий ва маънавий зулм Туркистоннинг барча ҳудудларида халқ озодлик курашларини келтириб чиқарди.

Туркистон генерал-губернаторлигининг марказий бошқаруви

Туркистон генерал-губернаторлигининг вилоят бошқаруви

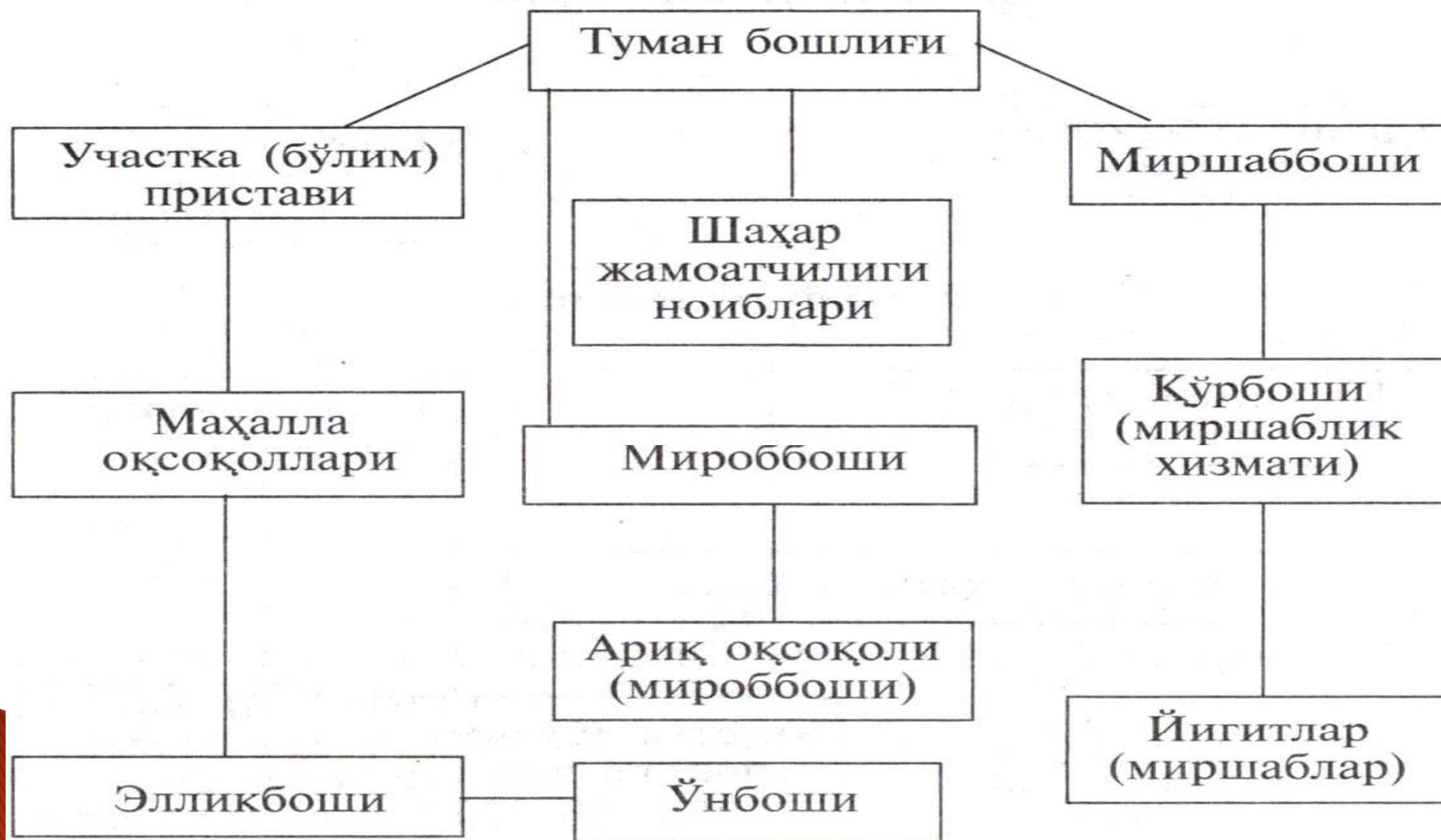

Туркистон генерал-губернаторлигининг туман бошқаруви

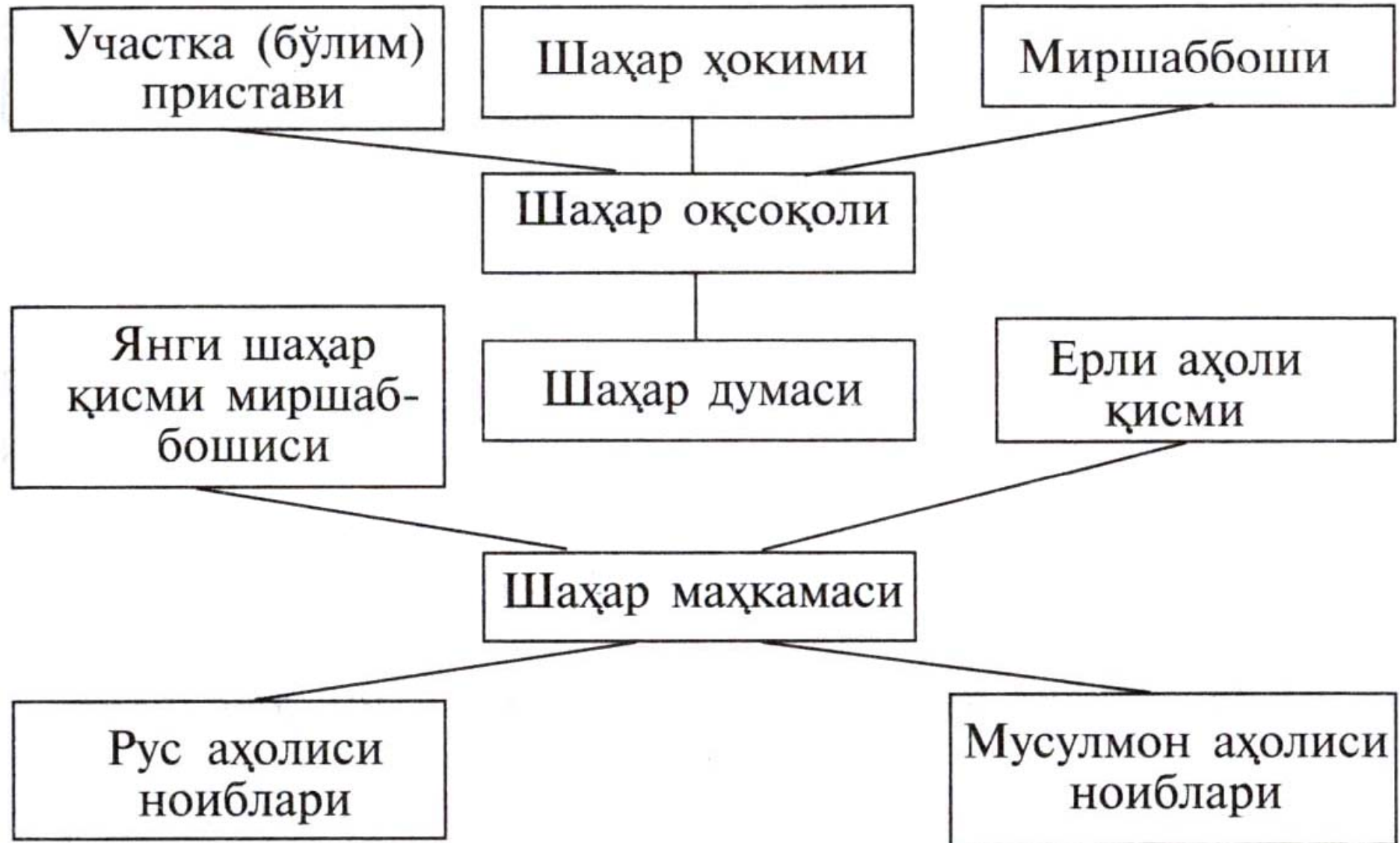

Туркистон генерал-губернаторлигининг шаҳар бошқаруви

а) туман шаҳарлари идораси

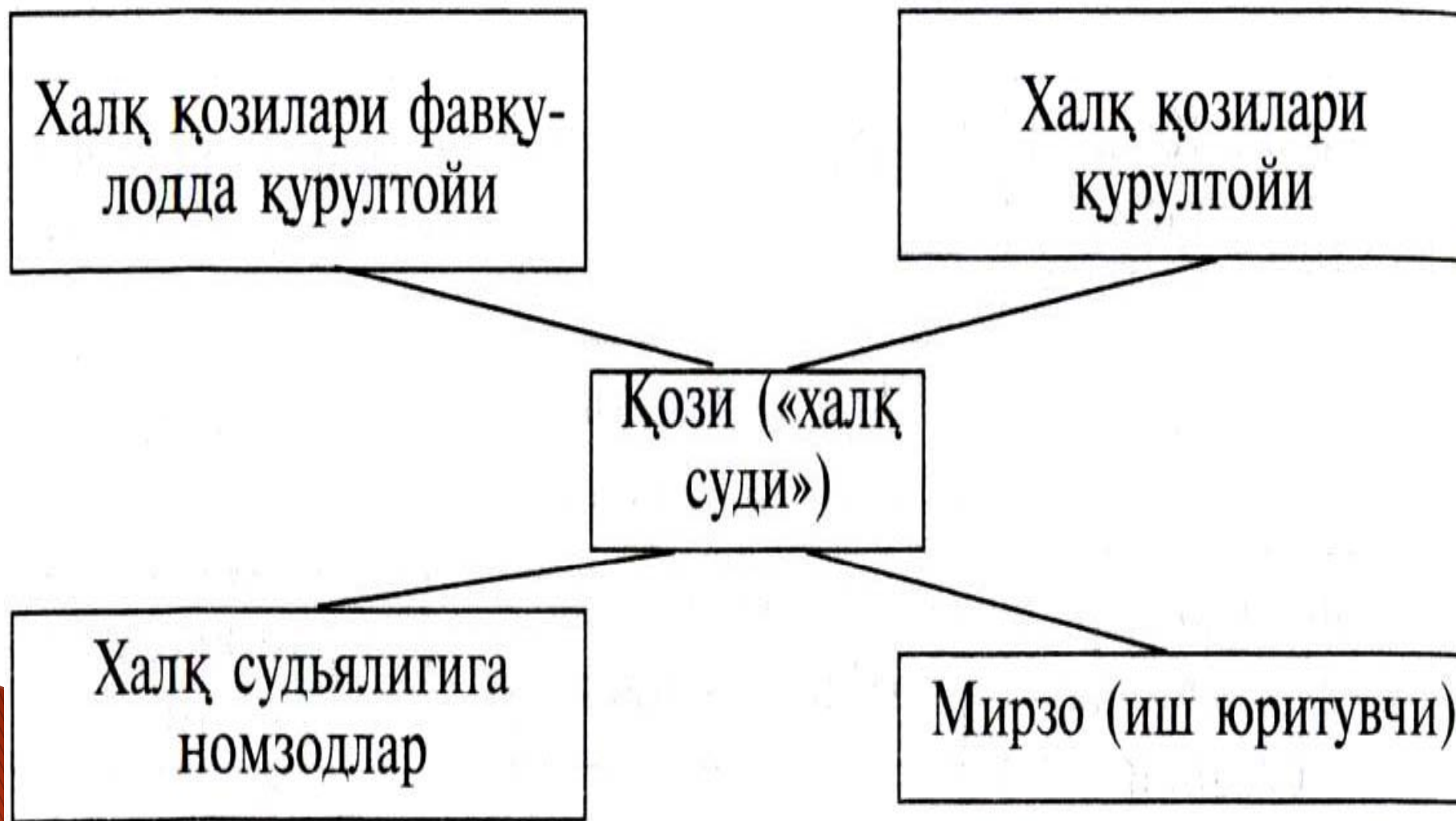
б) Тошкент шаҳри идораси

Туркистон генерал-губернаторлигининг қишлоқ бошқаруви

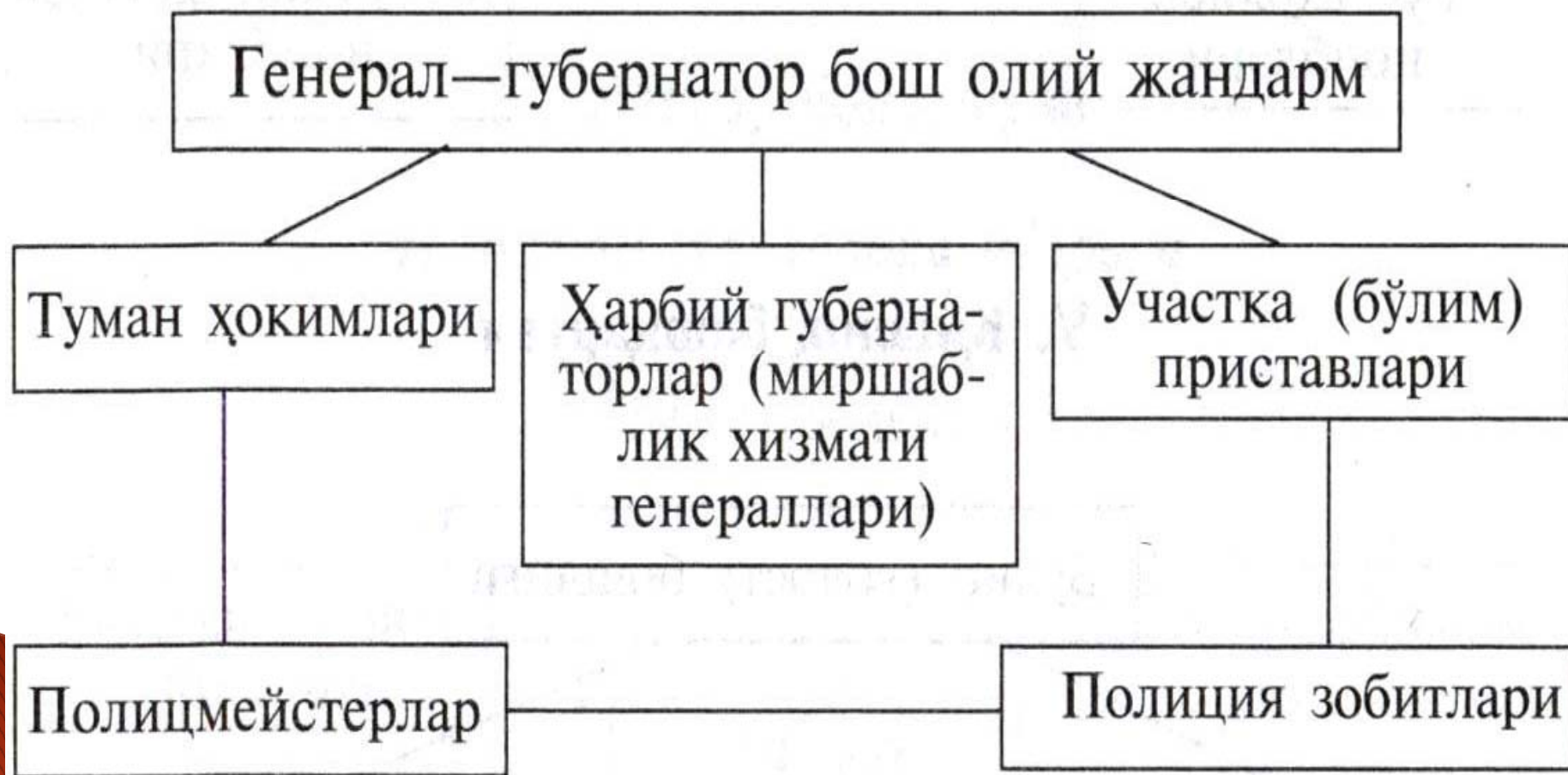

Туркистон генерал-губернаторлигининг шарият қозиси

Туркистон генерал-губернаторлигининг миршаблик бошқаруви

а) Мустабид идора усулининг миршаблик амалиёти

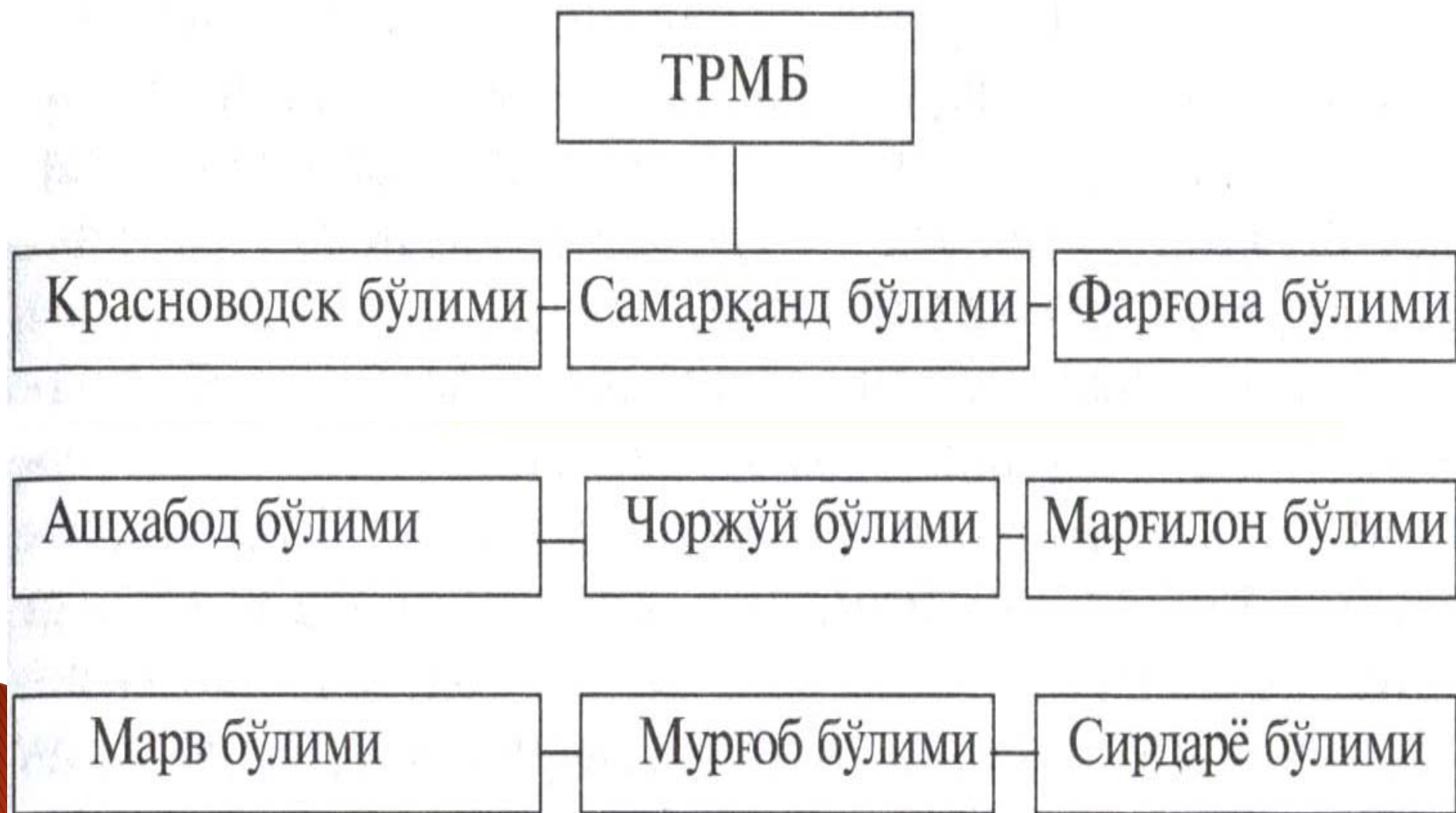

б) Рус империяси Ички ишлар вазирлиги департаменти органи — Туркистон район муҳофаза бўлими (махфий сиёсий полиция — охранка) — ТРМБ

1. Шахсий таркиб

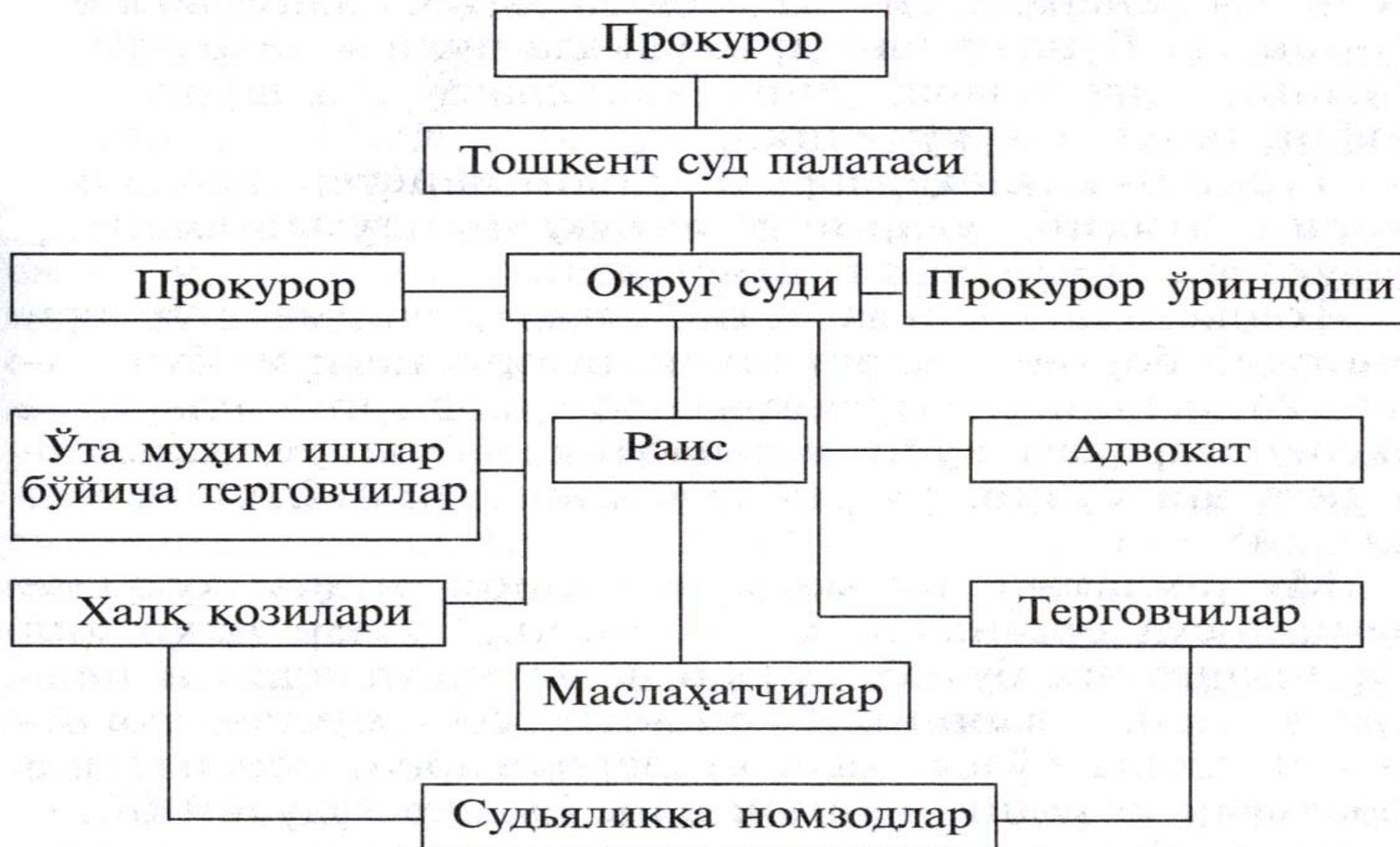

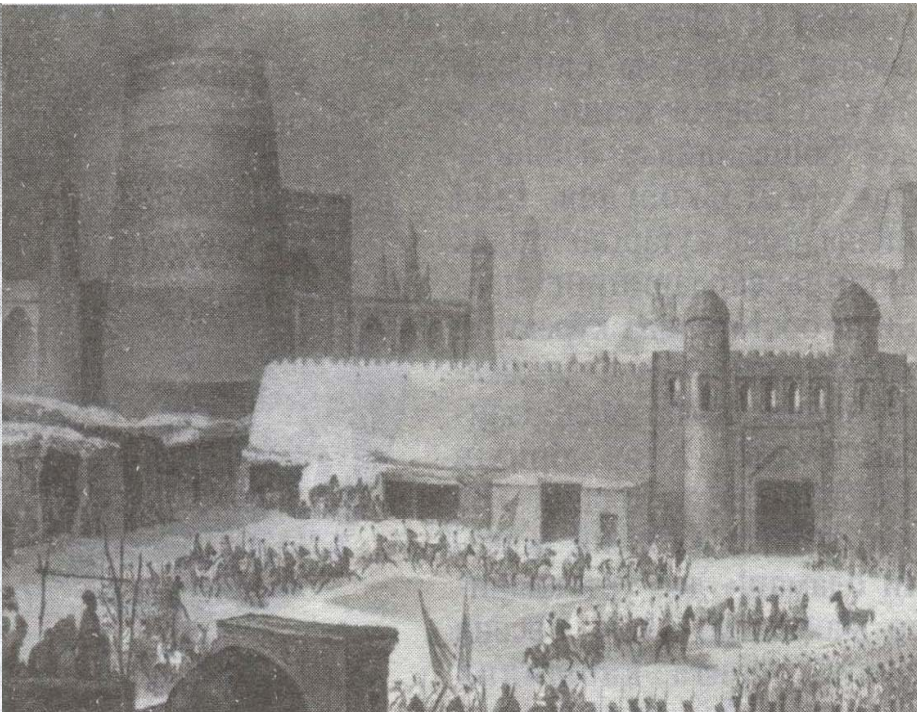
2. Туркистон ўлкаси ТРМБ га буйсунувчи полиция — жандарм бошқармаси бўлими

VIII. Александр II томонидан 1864 йилда суд низомларининг жорий этилишидан сўнгги умумсалтанат суди (XX аср бошлари)

Жадидлар ҳаракати

- ▶ Иймон-эътиқоди бут, халқнинг эмин-эркин, дастурхони тўкин, жаҳондаги тараққий топган халқлар каби маърифатли бўлишини астойдил истовчи илғор гуруҳи жадидлар бўлиб, улар жоҳил руҳонийларга, хонликлардаги бош бошдоқликларга ва чоризмга қарши эдилар;
- ▶ Улар халқнинг миллий онгини ошириш ва ўзлигини англатишни энг аввало маърифат, илму урфондан қидирдилар;
- ▶ Миллат, халқ қайғуси билан яшовчи зиёлилар халқни уйғотишни маърифатдан бошлашга қарор қилдилар;
- ▶ Миллати қрим-татар бўлган Исмоил Ғаспирали (1851—1914) жадидчилик ҳаракатининг асосчидир;
- ▶ 1904 йилда Бухорода яна келиб амир билан музокаралар олиб борди. Натижада амир унинг отаси номи билан аталувчи Музаффария жадид мактабига асос солинди;
- ▶ 1898 йилда Қўқонда Салоҳиддин домла 2-жадид мактабига асос солди;
- ▶ 1899 йили Андижонда Шамсиддин домла ва Тошкентда Маннон қори жадид мактабига асос солдилар. 1903 йилда Туркистон ўлкасида 102 та бошланғич ва 2 та ўрта жадид мактаблари бор эди;
- ▶ Аср бошида жадидлар зиёлиларининг бутун бир ватанпарвар авлодини тарбиялаб беришдек оғир ишга фидойилик билан киришдилар. Уларнинг бошида М.Бехбудий, С.Айний, А.Авлоний, А.Фитрат, Мунаввар қори, Бобоохун Салимов ва бошқа кўплаб тараққийпарвар инсонлар турар эдилар.

Жадидлар ҳаракати

I- даври:

XIX асрнинг 90 йилларидан 1917 йилгача бўлган давр

- 1) жадидчиликнинг шаклланиши ва мунтазам уюшган ҳаракат шаклига эга бўлиши (XIX асрнинг 90-йиллари – 1905 йил);
- 2) Жадидчилик ҳаракатининг нисбатан тез ва қаршиликсиз ривожланиши (1905-1909 йиллар);
- 3) жадидчиликни чоризм томонидан озодлик, демократик ва инқилобий ҳаракатларга қарши курашни кучайтирган давридаги ривожлантириш (1909-1916 йиллар)

II- даври:

1917 йил февралдан 1929 йилгача бўлган давр

- 1) 1917 йил феврал-октябрь;
- 2) 1917 йил ноябрь – 1924 йил;
- 3) 1925-1929 йиллар

Жадидларнинг маориф соҳасидаги фаолияти

«Жадид» арабча сўз бўлиб, «янги» деган маънони билдиради

Жадидлар аввало мактабларга асос солганлар. Бу мактабларда болалар бир-икки йилда тўла савод чиқариб, мукаммал ўқиш ва ёзишни ўзлаштирган

Тезкор ўқитиш «савтия» (товуш) усули жорий қилинган

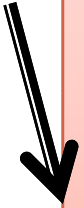
Жадид мактаблари қатъий низом, тартиб ва интизом, дастур ва дарсликларга асосланди

Жадидлар томонидан биринчи марта парталарда ўтириш, дарсларда харита ва расмлардан фойдаланиш жорий қилинган. У кейинчалик ҳозирги замонавий мактаб учун асос бўлган

Улар тарихда биринчи бўлиб, ўқувчиларга кундалик, чорак ва йиллик баҳолар қўйишни жорий этган

Улар томонидан яратилган қўлланма ва дарсликлар:
Саидрасул Саидазизовнинг «Устоди аввал», Мунавварқори Абдурашидхоновнинг «Адиби аввал», «Адиби Соний», «Тажвид» (Қуръонни қироат билан ўқиш усулига оид қўлланма), «Ҳавойижи диния» («Шариат қонунлари тўплами»), «Ёр юзи», «Усули ҳисоб», «Тарихи анбиё», «Тарихи ислом», Абдулла Авлонийнинг «Биринчи муаллим» ва Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Қисқа умумий география», «Болалар мактуби», «Исломнинг қисқача тарихи», «Амалиёти ислом», «Аҳоли географисига кириш», «Россиянинг қисқача географияси» ва бошқалар

Жадидлар ҳаракатида матбуот ва журналистика

Матбуот ва журналистика соҳаси:

XX аср бошларида жадидларнинг куйидаги матбуотлари мавжуд бўлган:

Тошкентда Исмоил Обидий «Тараққий» (1906), Мунавварқори Абдурашидхонов «Хуршид» (1906), Абдулла Авлоний «Шухрат» (1907), Саидкарим Саидазимбоев «Тужжор» (1907), Аҳмаджон Бектемиров «Осиё» (1908), Убайдуллахўжа Асадуллахўжаев «Садои Туркистон» (1914-1915) газеталари, шунингдек, Абдурахмон Содик ўғли (Сайёх) «Ал-Ислоҳ» (1915) журналинини нашр этишга муваффақ бўлдилар. Самарқандда эса Маҳмудхўжа Беҳбудий «Самарқанд» (1913) газетаси ва «Ойна» (1913-1915) журналинини, Қўқонда Обиджон Маҳмудов «Садои Фарғона» (1914) газеталарини чиқарди.

1917-йил февралдан октябргача жадидлар томонидан чоп этилган газеталар:

Тошкентда Мунавварқори Абдурашидхонов «Нажот» (1917 й. март), А.Баттол «Шўрои ислом» (1917 й. май), Абдулла Авлоний «Турон» (1917 й.), Аҳмад Заки Валидий ва Мунавварқори Абдурашидхонов «Кенгаш» (1917 й. июн), «Улуғ Туркистон» (1917 й.) Қўқонда Бўлат Солиев «Эл байроғи» (1917 й. сентябрь) газеталарини, Ҳ.Ҳ.Ниёзий «Кенгаш», Ашурали Зоҳирий «Юрт» (1917 й. июн) журналларини, Самарқандда эса Шохмуҳаммадзода «Хуррият» (1917 й. апрел) газеталарини чоп этдилар.

Жадид адабиёти ва санъатининг ўзига хос хусусиятлари

Агар мумтоз адабиётда дунёвийликка нисбатан диний жиҳат устунроқ бўлган бўлса, жадид адабиётида буларнинг ўртасида ўзаро тенглик, яъни диний-дунёвийлик қарор топди

Жадид адабиёти мумтоз адабиётдан фарқли равишда Ғарб адабиётидаги роман, эссе, ҳикоя ва бармоқ вазнига асосланган шеърият (поэтика) каби бадий жанрлар кўринишига эга бўлди. Проза ва публицистика пайдо бўлади

Жадид адабиёти бевосита ижтимоий-сиёсий ва маърифатчилик мафкураси, миллий-озодлик хусусиятига эга бўлди. Бунда мазмун халқ ҳаёти ва бевосита ўз ифодасини топди. Бадий асарлар жонли халқ тилида ёзилди. Ижтимоий фаоллик ва миллий руҳ бу янги адабиётнинг энг муҳим хусусиятига айланди

Жадид адабиётидаги бадий-лирик қаҳрамон қиёфаси мумтоз адабиётдаги қаҳрамон қиёфасидан тубдан ўзгарди. У энди анъанавий ошиқ ёхуд маърифатпарваргина эмас, балки мавжуд мустамлака жамияти тартиб-қоидалари ҳамда миллий тенгсизлик билан келиша олмайдиган, шу билан бирга янгича, ўз ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий қарашига эга бўлган шахсдир

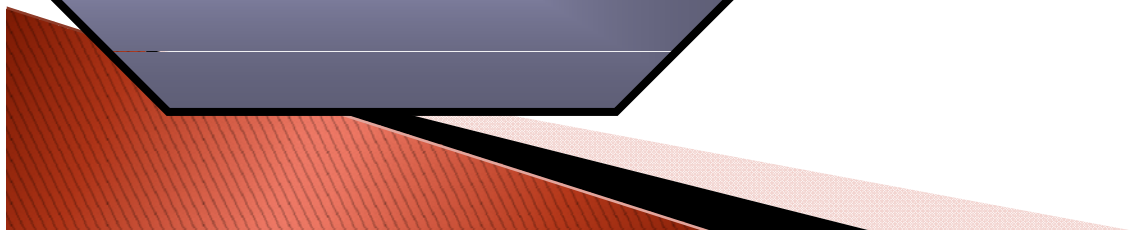
Маориф
соҳаси

Матбуот ва
журналистика

Жадидлар ҳаракати
йўналишлари

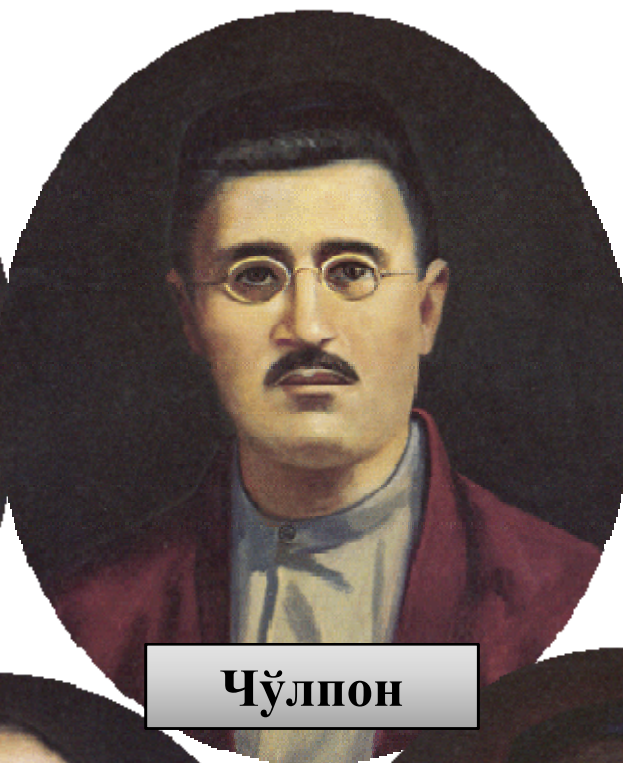
Адабиёт ва
санъат

Ҳайрия
ишлари

Бехбудий

Чўлпон

Фитрат

Абдулла Авлоний

Абдулла Қодирий

Жадидлар ҳаракатининг асосчилари ва намоёндалари

Маҳмудхўжа Бехбудий (1875-1919), Саидахмад Сиддиқий
Ажзий (1864-1927), Васлий Самарқандий (1869-1925),
Мунавварқори Абдурашидхонов (1878-1931), Абдулла
Авлоний (1878-1934), Тўлаган Хўжамёров – Тавалло
(1882-1939), Сидқий Хондайлиқий (1884-1934), Аваз Ўтар
ўғли (1884-1919), Муҳаммадшариф Сўфизода (1869-
1937), Абдурауф Фитрат (1886-1938), Садриддин Айний
(1878-1954), Абдулвоҳид Бурхонов (1875-1934), Ҳамза
Ҳакимзода Ниёзий (1889-1929), Абдулла Қодирий (1894-
1938), Абдулҳамид Чўлпон (1897-1938) ва бошқалар

Ф

Фикрингизни баён этинг

С

Фикрингиз баёнига бирор сабаб кўрсатинг

М

Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг

У

Фикрингизни умумлаштиринг

Нима учун Россия подшолиги осонлик билан хонликларни босиб олди?

Туркистон генерал-губернаторлиги Туркистонда қандай сиёсат олиб борди?

Сиёсий, иқтисодий ва маънавий зулмларни тавсифлаб беринг?

Нима учун XIX асрнинг охирида Туркистонда миллий озодлик курашлари кучайган?
